

Родіонова Л.

РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ НАПРИКІНЦІ 1940-х – 1960-х РОКАХ

Розглянуто основні системоутворюючі фактори розвитку економіки країн Європейської цивілізації та основні напрями економічної науки.

Ключові слова: структуроутворюючі фактори, транснаціоналізація, глобалізація, корпоратизація, неолібералізм.

Історико-економічні знання мають істотне значення для освіти й практики господарської діяльності людей. Авторитетний англійський дослідник Марк Блауг стверджував, що «історія економічної думки – це не що інше, як історія наших спроб зрозуміти дію економіки, заснованої на ринкових відносинах» [1, 5]. Оскільки економічні ситуації та економічні ідеї повторюються, то доцільно продовжувати теоретичні студії в економічній науці.

Розвиток економічної думки в 40-ві – 60-ті рр. ХХ ст. мав значний вплив на господарські системи Європейської цивілізації. Серед досліджень згаданого періоду варто виділити творчу спадщину таких істориків економіки та економічної думки, як В. Автономов, М. Блауг, Е. Майбурд, П. Леоненко, П. Юхименко, А. Худокормов, Я. Ядгаров та ін. Проте в їхніх працях превалювало висвітлення теорій провідних економістів, при цьому нерідко втрачалася загальна логіка розвитку економіки та економічної науки. Завдання даної статті – виявлення закономірностей історико-економічного розвитку: аналіз системоутворюючих факторів світової системи господарства, напрямків економічної політики та економічної теорії.

В історії економіки – це етап стабільного економічного зростання (відповідав фазі піднесення великого циклу), формування змішаних економічних систем, які поєднують ринкові принципи організації господарства та державне регулювання, забезпечують розвинену систему соціальних гарантій і розбудову суспільства загального добробуту. Завершилося формування зрілої індустріальної економіки. Визначилися структуроутворюючі фактори впливу на розвиток міжнародної та національних еконо-

мік: трансформація та стабілізація фінансово-торговельної системи; посилення економічної інтернаціоналізації та інтеграції, формування макро-економічних чинників глобалізаційних процесів; розгортання сучасної науково-технічної революції (СНТР) та її пролонгація; розвиток сучасних корпорацій у транснаціональних формах.

Розвиток структуроутворюючих факторів світогосподарських зв'язків сприяв формуванню другої хвилі глобалізації. Важливу роль у визначенні глобальної проблематики та окресленні завдань і напрямків її вирішення починає відігравати така неформальна організація як Римський клуб, створений у 1968 р. за ініціативи італійського промисловця і економіста А. Печчеї. Ця організація об'єднує у своїх лавах учених, громадських діячів, бізнесменів. Зміст діяльності Римського клубу його засновник сформулював так: «Перша мета – сприяти тому, щоб люди якомога ясніше і глибше усвідомлювали ускладнення для людства. Друга – використовувати всі доступні знання, щоби стимулювати встановлення нових відносин, політичних курсів і інститутів, котрі посприяли б виправленню ситуації, що склалася» [2, 108].

Основою економічної стабілізації країн Західної Європи стали: план Дж. Маршалла – програма відновлення та розвитку економіки Європи (1948–1951 рр.); стабілізація фінансово-грошової системи та її трансформація в умовах зростання фінансових ринків Бреттон-Вудської міжнародної валютної системи; створення міжнародних економічних організацій, завданням яких є забезпечення стабільного та упорядкованого розвитку світової економіки (МВФ, МБРР, ГАТТ, ОЕСР), а з 1960-х рр. – міжнародних економічних організацій під егідою ООН; формування на світовому ринку капіталів світових фінансових центрів (СФЦ), які є потужними генераторами розподілу та переливу капіталу – як національних економік, так і міжнародної.

Процес інтернаціоналізації сприяв розширенню і формуванню нового змісту форм міжнародних економічних відносин: міжнародної торгівлі, вивозу капіталу, міжнародної міграції робочої сили, міжнародних валютних відносин. Рівень інтернаціоналізації, який характерний співвідношенням обсягу експорту до матеріального виробництва, демонструють такі показники: 1913 р. – 100%, 1948 – 60 %, 1970 р. – 112% [3, 14].

Важливою тенденцією економічного розвитку була міжнародна економічна інтеграція, зокрема, утворення: а) міждержавних регіональних загальноекономічних об'єднань, б) регіональних економічних комісій ООН; в) міждержавних економічних організацій із окремих питань світового господарства і спеціалізованих економічних об'єднань ООН. У 1957 р. підписано Римську угоду про заснування Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС). Країни так званого соціалістичного табору в

1949 р. інтегрувалися в Раду Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Дослідники економічної інтеграції (Дж. Вайнер, Дж. Мід, Р. Ліпсі, Я. Тінберген, Т. Скітовські, Б. Баласса, Г. Мюрдаль) основну увагу приділяли питанням міжнародної торгівлі, митних союзів, міжнародних інвестицій як факторів ефективності й максимізації добробуту країн, задіяних у системі економічної інтеграції.

Науково-технічний прогрес на етапі сучасної науково-технічної революції став головним і визначальним фактором розвитку економіки та суспільства, започаткував якісно новий інноваційний тип економічного зростання. Так, у США за період 1896–1953 рр. фактор технічного прогресу забезпечував 33% економічного зростання, наприкінці 1970-х рр. цей показник досяг 70%. Під впливом сучасної науково-технічної революції завершилася індустріалізація в усіх сферах господарства, в індустріально-розвинених країнах сформувалися ознаки нової постіндустріальної економіки.

Корпорація стала домінуючою формою організації господарства та управління економічними процесами у промислово-фінансовій сфері економічно розвинених країн світу. Упродовж ХХ ст. у межах світової цивілізації було сформовано три основні моделі корпорацій: американська, європейська (континентальна) та японська. Транснаціоналізація формувалася як ключова тенденція сучасної інтернаціоналізації, проявлялася, по-перше, у зростанні кількості міжнародних фірм і розширенні масштабів їхньої діяльності, по-друге, у формуванні внутрішньокорпоративних міжнародних ринків, що охоплюють переважну частину світових потоків товарів, послуг, капіталу і робочої сили.

Загальною тенденцією став активний розвиток державного регулювання економіки, що набув постійного характеру, розглядався як невід'ємна складова сучасної економічної системи і базувався на кейнсіанській (некейнсіанській) теорії. Економічну систему індустріально розвинених країн Європейської цивілізації 50–60-х рр. ХХ ст. визначають як «змішану економічну систему» (mixed market economy), змістом якої є поєднання та взаємодія ринкових і неринкових відносин, ринкового механізму та державного регулювання. Основним завданням державної політики було забезпечення реалізації макроекономічних цілей: макроекономічної ефективності і конкурентноздатності, стабільного економічного зростання, соціальної справедливості, повної зайнятості та попередження кризових явищ. Держава формувала економічну політику, забезпечувала певний рівень централізованого управління (регулювання, планування, прогнозування, проектування, програмування) економікою, використовувала основні форми державного регулювання: грошово-кредитну (монетарну), бюджетно-податкову (фіскальну), цінову, адміністративно-економічну та со-

ціально-психологічні методи, перетворилася на важливий суб'єкт господарювання, збільшуючи масштаби державного сектору в економіці. Вона здійснювала соціальний захист населення, стимулювала НТП та забезпечувала для нього інституціональне середовище, контролювала інвестиційні процеси і виробляла їхню стратегію. Етатизм як форма державного втручання в економіку трансформувалася у неоетатизм, став елементом змішаної економічної системи. Сформовано новий механізм макроекономічного регулювання, що охоплює такі елементи: ринкові й державні регулятори, корпоративне управління та інститут соціального партнерства, зокрема у формі трипартизму (взаємодії трьох суб'єктів: держави, роботодавців, їх спілок, асоціацій та робітників в особі профспілок).

Сформовано нові моделі економічної політики. У Великій Британії склалася неоетатистська модель змішаної економіки, що ґрунтувалася на реалізації кейнсіанських принципів. У результаті націоналізації, яку провели два лейбористські уряди (1945–1951 і 1964–1970 рр.), було створено впливовий державний сектор. Поширення набула практика створення державно-приватних компаній. Уряд лейбористів здійснював політику низьких цін на продукцію націоналізованих галузей. Державні капіталовкладення обслуговували, як правило, загальнонаціональні потреби економіки, їхня частка в інвестиціях у 1970 р. досягла 45,8%, понад 1/3 вкладали в модернізацію обладнання. Держава була потужним споживачем суспільного продукту. Понад 1/2 бюджетних коштів виділяли на поточні витрати на товари і послуги (майже 20% ВВП країни). Уряд намагався здійснювати справедливий розподіл національного доходу за рахунок установаження справедливої шкали оподаткування. У межах фінансово-кредитної політики держава регулювала нагромадження капіталу шляхом зниження або підвищення облікової ставки, встановлюючи диференційні ставки на прибуток. Спроба запровадити планування економіки на основі п'ятирічного «національного плану» економічного розвитку на другу половину 1960-х рр. не була реалізована. Створювали державні регулятивні органи, в т. ч. Корпорацію з реорганізації промисловості (1966 р.), що фінансувала злиття підприємств, Управління суднобудівної промисловості (1967 р.) тощо.

У Франції запанував неоетатистський варіант змішаної економіки у формі дирижизму. Його теоретичні основи розробили представники соціологічної школи інституціоналізму (Ф. Перру). Принциповою відмінною рисою дирижизму від кейнсіанства було поєднання антициклічного регулювання зі забезпеченням «гармонійного зростання» на основі інституціональних перетворень, створення та підтримка економічних структур (полюсів зростання), які мали визначальне значення для розвитку економіки. Дирижизм ґрунтувався на індикативному плануванні господарства –

системі прогнозів розвитку та координації діяльності галузей господарства, централізованих заходів недирективного характеру. Економічна політика дирижизму передбачала максимальну участь держави в регулюванні економіки, в т. ч. вплив на нагромадження капіталу. Франція першою серед економічно розвинених держав стала на шлях планування та програмування національної економіки. Особливостями французького дирижизму були прямі адміністративні методи втручання в економіку, зокрема контроль за цінами, емісією цінних паперів, кредитною діяльністю, активна підприємницька діяльність держави в націоналізованому секторі економіки. На початку 1960-х рр. держава володіла 36% національного майна, державний сектор виробляв 11% промислової продукції, державні капіталовкладення становили 38% від загальної суми інвестицій в економіку.

Шведська модель змішаної економіки – це модель розподільного соціалізму, реалізована соціал-демократичною партією, що була при владі впродовж 1930–1976 рр. Її теоретичною основою були висновки представників стокгольмської школи (К. Віксель, Е. Линдаль, Г. Мюрдаль, Е. Лундберг), наближені до кейнсіанства. Вони виходили із нерівноваги економічної системи, пропонували методи макроекономічного регулювання (переважно грошово-кредитні), визнавали необов'язковість щорічної збалансованості державного бюджету та обов'язковість держави забезпечити певний рівень добробуту за рахунок проведення соціальної політики. Розвиток і функціонування економіки ґрунтувалися на принципі згоди (взаємодії, солідарності, компромісу) представників різних соціальних груп. Було створено центральні консультаційні органи для визначення соціально-економічної політики країни. Уряд підтримував приватну власність і підприємництво. Одночасно, реалізуючи наукові рекомендації, запровадив спеціальні податки на інвестиції, створив резервний фонд для приватних інвестицій, проводив прогресивне оподаткування і трансфертні платежі, що сприяло вирівнюванню доходів громадян, активну політику на ринку праці, розширив умови соціального забезпечення і мережу соціальних служб.

У Німеччині склалася неоліберальна модель змішаної економічної системи на засадах теорії соціального ринкового господарства, ідейним батьком якої був В. Ойкен, творцем економічної програми реформ відновлення та розвитку німецької економіки та її реалізатором – Л. Ерхард. Термін «соціальне ринкове господарство» запропонував державний секретар Федерального міністерства економіки професор А. Мюллер-Армак у книзі «Господарське управління і ринкове господарство» (1947 р.) для характеристики тимчасових заходів із переходу від мілітаристської

нацистської економіки до мирної. Згодом це поняття наповнили новим змістом і перетворили на реалізовану концепцію економічного устрою.

Теорія соціального ринкового господарства стала синтезом поглядів представників усіх шкіл ордолібералізму, ґрунтувалася на теорії господарського порядку В. Ойкена, відстоювала встановлення в Німеччині конкурентного економічного порядку (конкурентного ринкового устрою), який відповідав би людській природі, максимально задовольняв людські потреби, співпадав би з уявленнями про соціальну справедливість [4].

Суть соціального ринкового господарства полягає у синтезі вільного і соціально-обов'язкового суспільних устроїв, а саме у поєднанні свободи ринку із принципами соціальної рівності. Німецькі ліберали вважали його «третім шляхом» розвитку, «господарським гуманізмом», оскільки держава має, по-перше, захищати конкуренцію від економічної влади монополій, по-друге, захищати населення від стихії ринкових відносин. Завдання держави – дотримання «правил» вільної конкуренції, контроль за умовами ціноутворення і протидія спробам встановлення монопольних цін, гарантування збереження і пріоритетного значення приватної власності, а також здійснення активної соціальної політики «компенсації» («вирівнювання») – перерозподілу доходів за допомогою значного оподаткування високих доходів, надання пільг для нагромадження, системи соціальних виплат непрацевдатним і малозабезпеченим. Інша форма соціальної політики – створення розвиненої системи соціального страхування (пенсійного, з безробіття, втрати працевдатності) та формування мережі об'єктів соціальної інфраструктури. Кінцева мета соціальної політики «компенсації» – згладжування гострих соціальних суперечностей і конфліктів у суспільстві, досягнення високого рівня добробуту для переважної більшості громадян. Починаючи з 1948 р., неолібералізм набув статусу офіційної економічної доктрини ФРН.

У 1965 р. на черговому партійному з'їзді ХДС Л. Ерхард оголосив про створення «соціального ринкового господарства» і перетворення Німеччини на «сформоване суспільство». Доктрина «сформованого суспільства», на думку Л. Ерхарда і його однодумців, – це пошук кращого «природного економічного порядку», якого можна досягти саме через створення «соціального ринкового господарства». Для нього характерна єдність інтересів усіх соціальних груп, високорозвинений поділ праці, що посилює економічну взаємозалежність людей, підприємств і галузей економіки як «спільноти взаємних послуг». У «сформованому суспільстві» принципи приватної ініціативи зберігають своє першочергове значення, але держава здійснює необхідні витрати на соціальні послуги, відстоюючи при цьому як соціальну справедливість, так і економічну ефективність.

Під впливом економічної кризи 1966–1967 рр. неоліберальну політику замінили неокейнсіанською. Посилилося державне регулювання на макроекономічному рівні. У 1967 р. ухвалили концепцію «глобального регулювання економіки» як синтез ідей В. Ойкена і Дж. М. Кейнса, згідно якої державна економічна політика мала забезпечити зростання економіки та повну зайнятість, стабільність цін і рівновагу платіжного балансу. Нову концепцію розглядали як вищий ступінь розвитку соціальної ринкової економіки – «освічене ринкове господарство». Використовували методи фінансової та кредитно-грошової політики. Згідно зі Законом про підтримку стабільності та економічного зростання (1967 р.), передбачено вироблення програм економічного розвитку (короткотермінових або антициклічних, середньо- і довготермінових структурних), планування державного бюджету, державних інвестицій, «Фонду вирівнювання кон'юнктури». Перші кроки з реалізації цієї програми забезпечили 4% економічне зростання у 1970 р. і зменшення безробіття.

У США функціонував вільноринковий капіталізм змішаної економіки з неоліберальною моделлю. Державне регулювання економіки стимулювало економічне зростання. Уряд США запровадив макроекономічне прогнозування та програмування. У 1966 р. економічне прогнозування здійснювали 90% промислових корпорацій. Кон'юнктурне короткотермінове програмування ґрунтувалося на індикативних методах і визначало напрямки розвитку, орієнтири, мало директивний характер лише для державних підприємств. Держава використовувала фінансово-кредитне регулювання економіки. Через державний бюджет (федеральний, окремих штатів і місцевих органів влади) регулювали податки, виплати у зв'язку з безробіттям, соціальне страхування, розвиток інфраструктури, освіти. Протягом 1950-х – 1960-х рр. проведено амортизаційні реформи, що скоротили терміни амортизації. Прибуток, що перераховували в амортизаційний фонд, не підлягав оподаткуванню, його використовували на виробничі потреби фірми. Введено додаткові пільги для корпорацій. Відповідно до ставки індивідуального податку (14–70%), уряд контролював співвідношення динаміки розміру доходу і податків із населення. Кредитно-грошова політика держави забезпечувала надання державних довготермінових кредитів із виплатою пільгових відсотків на розвиток сільського господарства, суднобудування, транспорту, будівництво житла. Держава регулювала умови надання споживчих кредитів, вона стала гарантом депозитів приватних банків і створила відповідну соціальну установу – федеральну корпорацію страхування депозитів.

В економічній теорії кейнсіанство займало провідні позиції. Активно розвивалася макроекономічна теорія: були створені різні моделі економічного зростання (Р. Ф. Харрод, О. Домар, Дж. В. Робінсон) і економічного

циклу (Р. Харрод, П. Семюелсон, Дж. Р. Хікс, Е. Х. Хансен). Основним напрямком досліджень був динамічний макроекономічний аналіз. Розглядали три ситуації: умови динамічної рівноваги; довготермінові відхилення від динамічної рівноваги; короткотермінові відхилення від динамічної рівноваги. Як нерівноважний стан економіки розглядали не лише фазу рецесії, але й фазу піднесення циклу. Розробляли механізми державної антициклічної політики, кредитно-грошових і бюджетних інструментів впливу на економічну кон'юнктуру.

Розвивали неокласичну теорію, одним із напрямків якої було переосмислення кейнсіанських ідей і створення неокласичного синтезу (Дж. Хікс, П. Семюелсон), хоча між двома напрямками є істотні теоретичні розбіжності. Згідно з неокласичною теорією, рівноважний стан економічної системи існує за умов повного завантаження виробничих потужностей і повної зайнятості, нейтральності грошового фактора, повної зайнятості через рівність попиту та пропозиції, принципу економічного лібералізму. Кейнсіанська теорія передбачає, що рівновага можлива лише в бартерній економіці, а в ринковій економіці існує проблема заощаджень і величини доходу, що витрачають. Таким чином, рівень рівноваги можна визначати величиною ефективного сукупного попиту, гроші активно впливають на економіку, повна зайнятість ресурсів неможлива, держава має регулювати макроекономічні процеси. Отже, завданням неокласиків – довести, що кейнсіанська теорія є складовою неокласичної теорії, її окремий випадок.

В історико-економічній літературі аналізують чотири хвилі кейнсіансько-неокласичного синтезу [5, 425–432]. «Перша хвиля» неокласичного синтезу охоплює праці Дж. Міда, О. Р. Ланге і Дж. Р. Хікса. Проте найважливішою стала робота «Містер Кейнс і «класики» Дж. Хікса. Запропонована ним модель IS-LM, що часто фігурує як модель Хікса-Хансена, на багато десятиліть стала базою для синтезу. «Другою хвилею» є спроба А. С. Пігу, Г. фон Габерлера, Д. Патінкіна та інших подолати «особливі випадки» ортодоксальних кейнсіанців. Використовуючи теоретичну концепцію, оперту на ефект багатства Пігу або ефект реальних касових залишків Патінкіна, вчені обґрунтували економічний механізм виходу з «пастки ліквідності» та зі стану нееластичності інвестиційного попиту. «Третьою хвилею» є так званий «великий неокласичний синтез» із метою «примирення мікро- і макроекономіки», автором якого був П. Семюелсон, а основною ідеєю – показати як відповідна грошово-кредитна і фіскальна політика може надати економічному середовищу таких рис, які б підтверджували правильність мікроекономічних принципів. А саме – суспільство має вибирати між різними альтернативами виробництва на основі високої зайнятості. Неокласичний синтез зводиться до трьох висновків. По-перше,

неокласичні принципи зберегли своє домінуюче становище у площині мікроекономічної теорії, а кейнсіанство отримало прерогативу визначати макроекономічну практичну рецептуру. По-друге, макроекономіка не є чимось окремим та самостійним. Її функціональні зв'язки формуються з множини мікроекономічних явищ та процесів, описаних представниками неокласичної теорії. По-третє, сучасна економічна система може успішно боротися з інфляцією та безробіттям, якщо ефективно втручання держави на ринок як на єдине ціле поєднати зі свободою поведінки виробників і споживачів [6, 506–509]. «Четверта хвиля» неокласичного синтезу припадає на 1980–1990-ті рр. із появою праць Дж. Тобіна, Ф. Модильяні, А. Оукена, Х. Мінські, покликаних подолати кризу в економічній теорії, що однаковою мірою зачепила як мікроекономіку, так і макроекономіку. Першочерговою проблемою для монетаристів та посткейнсіанців стала інфляція, стійкий характер якої пояснювали монополізацією усіх ринків і спіраллю «ціна-зарплата». Тривали пошуки тих вирішальних параметрів економічної системи, які б дозволили реалізувати стабілізаційну політику стійкого рівня зайнятості неінфляційного характеру. Такими параметрами стали грошовий попит, пропозиція грошей і фінансові ринки [7, 253–258].

У середині ХХ ст. інституціоналізм стає одним із провідних напрямків світової економічної думки. В 1950–1970-х рр. домінувала соціально-індустріальна течія, представники якої досліджували еволюційну системну трансформацію капіталістичного суспільства, фактори соціально-економічних зрушень, зокрема визначальну роль науково-технічного прогресу та науково-технічних революцій. Традиційно в межах соціально-індустріальної течії виокремлюють теорії системної трансформації капіталізму та соціально-інституціональні технократичні концепції. Ознакою всіх досліджень є поєднання економічної теорії й соціології.

Основою теорій системної трансформації ринкового суспільства є твердження про еволюційний розвиток під впливом різноманітних факторів, насамперед науково-технічного прогресу та державного регулювання. Концепція «демократичного капіталізму» або «дифузії власності» (А. Берлі, Т. Карвер, Е. Джонстон) передбачає, що з розвитком ринкової економіки відбувається перехід від індивідуально-приватної власності до плюралізму форм власності за провідної ролі акціонерної. Як результат, відбувається розпорошення власності (дифузія), що свідчить про демократизацію суспільного устрою, відсутність конфлікту між працею й капіталом, формування безкласового суспільства. Концепція «управлінської революції» (революції менеджерів) (П. Друкер, Дж. Бернхем, Т. Ніколс) доводить перехід влади у корпораціях від власників до управлінців-менеджерів, які керуються суспільними інтересами, а не мотивами прибутку. Згідно концепції «революції в доходах» (С. Кузнец, Дж. К. Гелбрейт, К. Боулдінг,

Е. Хансен та ін.) у розвинених країнах ринкової економіки відбулося вирівнювання доходів різних соціальних груп і сформувався кількісно переважаючий середній (за доходами) клас. Теорія «колективного капіталізму» розроблена Г. Мінзом і А. Берлі у 1930-х рр. У праці «Корпоративна революція в Америці» (1962) Г. Мінз аналізував еволюцію чотирьох типів економічних систем: натурального господарства, «атомістичної економіки», що була моделлю економічної теорії А. Смітта, «приватного капіталізму» XIX ст. в Європі, що досліджений К. Марксом, та «колективного капіталізму» XX ст. Його основою є корпоративне підприємництво, для якого характерна втрата контролю над виробництвом із боку власників, робітників, споживачів. Управління здійснюють менеджери, які не мають великої кількості акцій, щоб бути власниками. Зростання числа акціонерних компаній, сприяє збільшенню кількості акціонерів, серед яких і тисячі найманих робітників. Теорія «держави загального добробуту» (А. Пігу, К. Боулдінг, Е. Хансен, Дж. Д. Коул, Дж. Стрейчі) визнає позитивну силу держави, спрямовану на досягнення соціальної гармонії та загального високого рівня добробуту. Дж. К. Гелбрейт у теорії «суспільства достатку» обґрунтовує виняткову роль держави в забезпеченні рівноваги між приватним споживанням і задоволенням таких суспільних потреб, як освіта, охорона здоров'я, боротьба з бідністю, голодом тощо. Теорія «соціального партнерства» (С. Чейз, Ф. Перру, Дж. М. Кларк, П. Дракер, П. Семюелсон та ін) ґрунтована на політиці «соціального діалогу», ідеї «класового миру» між працею й капіталом, що спроможні забезпечити економічне зростання через укладення колективних трудових договорів і гуманізацію трудових відносин. Теорію «змішаної економіки» продовжували розвивати прихильники соціально-демократичні концепції.

Інституціоналісти зробили найбільший внесок у дослідження науково-технічного прогресу та пов'язаних із ним інституціональних змін в економіці: трансформації форм власності, зміна економічної влади загалом та в корпораціях зокрема. Сформовано соціально-індустріальні технократичні теорії, спільною методологічною засадою яких є базування на технологічному детермінізмі, основи якого у своїх працях заклав Т. Веблен. Поширення набули теорії індустріального і нового індустріального суспільства П. Ф. Друкера, Дж. К. Гелбрейта, Р. Арона, стадій економічного зростання У. Росту, «кібернетичної революції» Р. Тібольда, «техно-тронної революції» З. К. Бжезінського, «технологічного суспільства» Ж. Еллюля, трьох хвиль Е. Тоффлера та ін.

Найбільші наукові досягнення соціально-інституціональної течії інституціоналізму пов'язані з ім'ям видатного вченого Дж. К. Гелбрейта – автора теорії економічного розвитку ринкової економіки, яку він називає «загальною теорією економічної системи» або «загальною теорією висо-

кого рівня розвитку». На його думку, функцією наукової економічної теорії є «прагнення зрозуміти реальне становище речей» [8]. Визначальними у теоретико-аналітичних поглядах Дж. К Гелбрейта є такі положення.

Сучасна економічна система характерна еволюційним оновленням і спонтанною трансформацією. Механізм трансформації формують економічні, соціальні, політичні, психологічні і морально-етичні фактори. Джерелом і вирішальним фактором трансформаційних зрушень є науково-технічний прогрес, його революційна форма – НТР та організація, які визначають розвиток основних структурних елементів економічної системи: ринку, держави, корпорації, профспілок, фінансових інституцій. Вони є об'єктом дослідження вченого.

Головною рушійною силою трансформації економіки є корпорація, сутність і розвиток якої визначають технологія та організація. За високого рівня економічного розвитку домінує процес зростання фірми. Це заперечує неокласичні та неокейнсіанські погляди на економічне значення окремого господарюючого суб'єкта та держави. Під впливом НТР процес організації всередині корпорації пришвидшується. Організація корпорації – це комплекс заходів, спрямованих на заміну зусиль і знань однієї людини спеціалізованішими зусиллями й знаннями багатьох людей, що обумовило зміни в механізмі ухвалення рішень: від власників до техноструктури (нового соціального стану). На противагу традиційній корпорації сформована «зріла корпорація» – новий соціальний інститут, основа індустріальної системи, чинник «суспільства достатку».

Нова економічна теорія технічного прогресу визначає його ознаки: організованість і спланованість, служіння техноструктурі корпорацій, а не споживачу, негативний вплив на стан зайнятості (витрати капіталу на машини стабільніші та надійніші, ніж на робочу силу) та екологію, формування «споживчого психозу». Тому технічний прогрес необхідно оцінювати та контролювати з боку суспільства.

На основі використання досягнень НТР і домінування «зрілої» корпорації із техноструктурою відбувається трансформація індустріального суспільства у нове індустріальне суспільство, характерне високим рівнем споживання, відсутністю соціальних конфліктів і «соціалізацією» ринкового суспільства. Нове індустріальне суспільство є співіснуванням двох систем: плануючої, якою управляють найбільші корпорації, та ринкової, де переважає вільна конкуренція. У США це співвідношення становить приблизно 1000 корпорацій і 12 млн. дрібних фірм у сільському господарстві, сфері послуг, торгівлі, будівництві. Обидві системи прагнуть контролювати економічне середовище, проте лише плануючій системі вдається підпорядкувати економіку і державу, ринкова – пристосовується. Формується нова класова структура, вирішальною си-

лою стає «клас освічених», складовою якого є техноструктура. Зникає конфлікт між бідними й багатими і водночас виникає новий – між «класом освічених» та «неосвічених і малоосвічених». Однак, в індустріальному суспільстві панують суспільні інтереси, тому бідність та класові антагонізми притаманні лише сфері дрібного виробництва.

Згідно з теорією врівноважуючої сили, сучасна ринкова економіка характерна наявністю двох монополій – продавців і покупців, що створює двосторонню монополію (білатеральну модель), яка є «врівноважуючою силою» (регулятором) ринку шляхом правових угод. Монополіями є корпорації та профспілки як продавці робочої сили. «Врівноважуюча сила» звільняє суспільство від конкуренції, панування монополій, яких приборкують сильні покупці. Чим більше зростання врівноважуючої сили, тим більшою є здатність економіки до автоматичного саморегулювання. Держава зобов'язана втрутитися, якщо урівноважуюча сила є недостатньою: попит перевищує пропозицію, пропозиція перевищує попит, створюється абсолютна монополія покупця або продавця. Отже, «врівноважуюча сила» визначається співвідношенням попиту та пропозиції.

У загальній теорії реформи наголошено, що держава зобов'язана звільнитися від влади плануючої системи та працювати в інтересах суспільства, яке розвивається як «суспільство достатку», «суспільство масового благоденства». Сучасний рівень НТР сприяє вирішенню проблем виробництва, залишається вирішити проблему розподілу шляхом державних реформ. Здійснення реформ повинно ґрунтуватися не на кредитно-грошовій, а на фінансово-бюджетній політиці (підвищення податків для багатих людей, зменшення дефіциту бюджету, зниження відсоткової ставки). Вчений вважає, що провести реформи могли б представники меритократії – професорсько-викладацька еліта, але це можливо лише за умови перетворення фундаментальних знань на найдефіцитніший ресурс, що дає владу.

Теорія соціалістичного імперативізму пропагує ідею «нового соціалізму», змістом якого є організація галузей, які не можуть ефективно функціонувати в ринковій економіці, в межах державної власності. Такий соціалізм не бажає влади, він необхідний там, де існує низький рівень розвитку. Щодо конвергенції (зближення) капіталізму і соціалізму як майбутнього індустріального суспільства, вчений бачив цей процес у розвиткові однакової технологічної структури, системи організації (менеджменті) та планування, державного регулювання економіки, ігноруючи відмінності у сферах власності.

У 1970-х рр. Дж. Гелбрейт під впливом нової економічної ситуації дійшов висновку, що плануюча система розвивається як привілейований сектор економіки, у корпораціях відсутній механізм стримування цін, як

наслідок можливі економічні спади, депресії та інфляція, що можуть набувати кумулятивного характеру. Вчений припустив, що стабільність плануючої системи можлива лише за умови державного регулювання. Він розглядав проблеми боротьби із засиллям бюрократії, розширення соціальних програм, системи перенавчання осіб, які втратили роботу, боротьби з голодом і бідністю. Майбутнє індустріального суспільства, на його думку, пов'язане з діяльністю інтелігенції (а не техноструктури), яка керуватиметься економічними пріоритетами на користь суспільних інтересів.

У 60–80-х рр. ХХ ст. поступово знижувався інтерес до теорій індустріального суспільства як самостійних. Їх основні положення використовували в концепціях цивілізаційної еволюції, формуванні та розвитку теорій постіндустріального суспільства.

It was considered main system creating factors of economics development of European civilization and main trends of economic science.

Keywords: *Structure forming factors, globalization, transnationalization, corporatization, neoliberalism.*

Рассмотрены основные системообразующие факторы развития экономики стран Европейской цивилизации и основные направления экономической науки.

Ключевые слова: *структурообразующие факторы, глобализация, транснационализация, корпоратизация, неолиберализм.*

Література

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. – М.: Прогресс, 1982.
2. Печчеи А. Человеческие качества. – М.: Прогресс, 1980.
3. Луцишин З. О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації. – К.: Видавничий центр «Друк», 2002.
4. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1995.
5. Історія економіки та економічної думки: Навчальний посібник / Козюк В. В., Родіонова Л. А. (кер. авт. колективу). – Тернопіль, 2010.
6. Майбурд Е. М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М.: Дело, Вита-Пресс, 1996.
7. История экономических учений: (современный этап): Учебник / Под общ. ред. А. Г. Худокормова. – М.: ИНФРА-М, 2007.
8. Дж. К. Гелбрейт. Экономические теории и цели общества. – М.: Прогресс, 1979.